

Egy elhallgatott történet: A feminizmus és a szociális munka összefonódó diskurzusai

Kövér Ágnes

ELTE-TÁTK – kovera@tat.k.elte.hu

ABSZTRAKT A tanulmány a szociális munka feminista látásmódjait kívánja megismertetni, és azt megmutatni, hogy ezek a látásmódok és a hozzájuk kapcsolódó diskurzusok hogyan befolyásolták a szakma önmagáról alkotott elképzelését, identitását, elméletét és gyakorlatát. A feminizmus és a szociális munka közös történeti-hatalmi erőterében hol eltávolodtak egymástól, hol újra összekapcsolódtak és végső soron kialakították a feminista szociális munka gondolkodás- és beszédmódját. Ez a beszédmód rávilágít a szociális munka legmélyebben megbúvó érzékeny pontjaira, megkérdőjelezi mandátumát, a segítség „ártatlanságát”, és gyakran a hatalom működési formájaként írja le. A tanulmány rávilágít arra, hogy mindez hogyan befolyásolja a szociális szakma önreflexiós képességét. Teljesen nyilvánvaló, hogy többféle diskurzus hat a szociális munkára. Bár ezek közül a feminista diskurzus csak az egyik, mégis jóval meghatározóbb, mint azt az uralkodó hatalmi és jogi diskurzusok látni engedik. A vizsgálódás a nemzetközi irodalom perspektíváit és azok hazai tükröződéseit veszi górcső alá, és egyszerre láttatja és tudatosítja, hogy miért is lehet szüksége a szociális munkának a feminizmusra.

Kulcsszavak: feminista diskurzusok, szociális munka, összefonódó történeti gyökerek, a szociális munka identitása, szakmai diszkurzív tér

A Silenced Story: The Intertwined Discourses of Feminism and Social Work

ABSTRACT This study seeks to introduce feminist views of social work and to demonstrate how these views and the discourses associated with them have influenced the profession's self-concept, identity, theory, and practice. In a common historical-power field, feminism and social work have distanced, reconnected, and ultimately shaped the way of thinking and speaking of feminist social work. This mode of discourse highlights the most sensitive points of social work, questions its mandate – the “innocence” of helping – and often describes it as a functioning form of power. In doing so, the feminist approach increases the self-reflexivity of social work. While it is obvious that multiple discourses affect social work, and feminist discourse is only one of them, it is far more influential and determinant than the dominant power and legal discourses give it visibility. This study examines the perspectives of international literature and their domestic reflections, and at the same time raises awareness of why social work may need feminism.

Keywords: feminist discourses, social work, intertwined historical roots, identity of social work, professional discursive space

BEVEZETÉS

Ez az írás a szociális munka feminista látásmódjait kívánja megismertetni, és azt megmutatni, hogy ezek a látásmódok és diskurzusok hogyan befolyásolták a szakma önmagáról alkotott elképzelését, identitását, elméletét és gyakorlatát. A társadalmi nyilvános térben egymással versengő diskurzusok igyekeznek jelentést és értelmet adni a társadalmi jelenségeknek és eseményeknek. A domináns diskurzus (ami nem mindig, de leggyakrabban a regnáló hatalom diskurzusa) azonban igyekszik kiszorítani az alternatív értelmezéseket, és a tudományos ob-



jektivitás és az állandóság látszatát keltve elrejtje a hatalom politikai céljait. Ebben az áthangszerelt nyilvános térben a feminizmus és a szociális munka diskurzusai mint egymástól teljesen elkülönült, kapcsolatban sem lévő gondolkodási és beszédmódok tűnnek fel, és homályban maradnak kezdeti átfedéseik és folyamatos összefonódásuk. Ezt az összefonódást példázza az a változás, mely a (hegemon) maszkulinitás, a binaritástól eltérő identitások vizsgálatát, valamint a férfikutatások megközelítéseit beemelte a feminista teóriába és kutatásba, és amely megjelent a szociális munka elméletében és gyakorlatában is. Jelenleg a férfiak bevonása a tipikusan nőinek tekintett felelősségek ellátásába a szociális munka diskurzusa egyik fő áramát képezi (Dayton et al. 2016, Doyle et al. 2016, Hayward-Everson et al. 2018, McHale – Negrini 2017, McMillin 2016, Walsh et al. 2017 stb). A feminizmus evolúciójának másik iránya a társadalmi igazságosság és egyenlőség, valamint a méltóság fogalmainak kiterjesztése a fehér középosztálybeli fókuszról a színes bőrű, a munkásosztálybeli és marginalizált helyzetű, valamint a kisebbségekhez tartozó (etnikai, fizikai és pszichoszociális fogyatékkal élő, szexuális vagy idős, falusi stb.) társadalmi csoportokra – szintén megjelenik a szociális munkában. A 90-es években megfogalmazott metszetelméletet (interszekcionalizmus) (Crenshaw, 1991), amely a különböző hátrányok összekapcsolódását és társadalmi generálódási folyamatait vizsgálja, a társadalmi egyenlőtlenségekre érzékeny szociálpolitika és szociális munka központi elemévé tette.

Azonban nem csak egymásra hatásról vagy befolyásról van szó a feminizmus és a szociális munka diskurzusainak összekapcsolódásában, hanem egy önálló gondolkodás- és beszédmód kialakulásáról, amelyet feminista szociális munkának nevezünk, s amely a tudástermelés elkülönült területévé vált, és megteremtette saját versengő diskurzusait. Ezeknek a diskurzusoknak nagy részében megjelenik a gender¹ mint fogalmi és értelmezési keret. A szociális munka elmélete és gyakorlata azon ritka esetek egyike, amelyekben a társadalmi nem (gender) fogalmát nyíltan elismerik (Hicks 2015: 472, hivatkozik Dominelli 2002, Mullaly 2007, Thompson 2012 munkáira).

Történetük során mind a feminizmusnak, mind a szociális munkának megvolt(van) a maga „kalandja” a hatalommal, az állammal. A feminizmus szellemi mozgalomként, új értelmezési keretek megalkotójaként befolyásolta az állami politikákat, sőt erősen korrumpálódott is, amikor az állam kooptálta és államfeminizmus lett belőle az államszocializmus periódusában. Az állammal való kapcsolatának új szakasza az önmagát feminista kormányzásként prezentáló társadalmi kísérlet, mely a legteljesebb mértékben kívánja beépíteni a nemek egyenlőségét a politikai-hatalmi viszonyokba². Mindeközben a szociális munka az önkéntes, jótékonykodó mozgalmából a társadalmat befolyásoló és alakító állami cselekvések és hatalmi biopolitikák³ (Foucault 1979, Bay 2016, Borovoy – Zhang 2017, Webb 2019) egyik leghatékonyabb

¹ A biológiai és a társadalmilag felépített társadalmi nem között kulturális és politikai különbségek vannak, ahol a „politika” a hatalom-struktúrált kapcsolatokat jelenti, melyben a társadalom egyik csoportja felett (nők) egy másik csoport (férfiak) gyakorolja a kontrollt (Millet 1970).

² Lásd a svéd feminista kormányt és kormányzást: <https://www.government.se/government-policy/a-feminist-government/>

³ A biopolitika kifejezést Foucault: A szexualitás története I. A hatalom akarása c. művében vezette be, melyet politikai ésszerűségként kell érteni, amelynek tárgya az élet és a lakosság igazgatása: „az élet biztosítása, fenntartása és sokszorosítása, és az élet megfelelő rendbe való szervezése” (Foucault 1978: 139).



eszközüvé vált az idők során. Éppen ez az állammal való bensőséges viszony – különösen a kontinentális rendszerekben – generálja a szociális szakma identitáskérdéseit.

A magyar szociális munka szakirodalom sok formában érinti, ismerteti a szociális munka feminista irányzatait (pl. Bányai – Benkő 2012, Temesváry 2018). Azonban gyakran hiányzik azoknak a feminista diskurzusoknak és dinamikáknak a bemutatása, amelyek a szociális munka arculatát formálták, és terepet teremtettek azoknak a változásoknak, amelyek a magyar viszonyok között is megjelentek. Csak egy példát említve ehelyütt, gondoljunk a „tapasztalati szakértők” bevonására a szociális munka döntési és gyakorlati folyamataiba, amely megváltoztatta a szakértelem jelentését és tartalmát a szakmában. E tekintetben vajmi kevés utalás történt arra, hogy ennek a koncepciónak a gyökerei a feminista szociális munkára nyúlnak vissza, konkrétan a radikális feminizmus (pl. Shulman 1980) kérdőjelezte meg először a 60-as évek végén a „szakértő” és a „képviselő”, a tényleges hatalmi viszonyokat elfedő diskurzusait.

TÖRTÉNETI ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSOK

A 19/20. század fordulóján mozgalmak kapcsolódtak elméleti irányzatokhoz, politikai küzdelmek szakmaépítéshez, tudományos és oktatási tevékenységek formálódtak – tehát a feminizmus és szociális munka kezdeténél sok, különböző természetű jelenséggel találkozunk. Amikor például a feminizmus hullámainról beszélünk, akkor a feminista nőmozgalmakról és a hozzájuk kapcsolódó, de tőlük ugyanakkor független – elméleti irányzatokról, eszmétörténetről is. A szociális munka kialakulása során hasonlóan fonódott össze a mozgalom, az elméletformálás és a gyakorlat. A szociális munkának és a feminizmusnak van egy egymástól független, különálló története, de létezik egy összekapcsolódó felület is, ahol a feminizmus erős megteremtékenyítő hatást gyakorol a szociális munkára.

A maternalizmus diskurzusa mint a nők eszköze a nyilvánossághoz való hozzáféréshez

A szociális munka és a feminizmus közös történeti gyökerei vitathatatlanok. A 19. század végi, 20. század eleji szociális munka írások szövegeinek sajátos beszédmódja a maternalizmus⁴, amely az egyetlen olyan beszédmód, melyben a nők megszólalhattak, és amely legitimálta a korai jószándékú, segítő szociális munkát a privilégiumaikhoz ragaszkodó patriarchális nyugati társadalmakban. A hagyomány, amelyre a 19. századi maternalizmus építkezett, a 18. századi Európában és Amerikában is azzal legitimálta a nő írni-olvasni tanulásának igényét és lehetőségét, hogy abban az esetben a nők „jobban felkészült anyák lesznek a következő generáció erényes polgárainak” nevelésére (Perlmann – Shirley 1991: 53). Tehát a nő írni-olvasni tanulásának legitim okaként az anyaságot jelölték meg, mint a nőiség egyetlen olyan aspektusát, amely a patriarchális társadalom nyilvánossága számára elfogadható volt. Nem csoda tehát,

⁴ A felső- és középosztályhoz tartozó fehér nők mozgalma 1890–1930 között, akik a szegény és dolgozó nők védelméért lobbiztak az állammal, és akik javaslataikat és aktivizmusukat egy idealizált anyaság retorikájába keretítették. A maternalizmus az anyaság ösztönét a női lényeknek tekinti.



hogy alig száz évvel később a maternalizmus⁵ vált a szociális ügyekben való nyilvános megszólalás szinte egyetlen legitim formájává.

A kezdetek hasonlóak voltak Európában és az Egyesült Államokban is, ahová a történeti gyökerek visszanyúlnak. Bár az Egyesült Államokban a nőmozgalom erőteljesebben volt jelen, azonban Európában pl. Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban is a maternalista alapokon építkező szociál-feminizmus teret tudott nyerni magának, de csak átmenetileg⁶ (Koven – Michel 1993). Ugyanakkor a maternalista szociális munkások jelentős része nem volt feminista, gyakran a választójog és a női egyenjogúság legfőbb ellenzői voltak, mint például Charlotte Perkins Gilman és Mary Richmond az Egyesült Államokban, vagy Mary Ward és Violet Markham Nagy-Britanniában.

Az eseteken dolgozó női szociális munkások a családon belüli konvencionális nemi elrendezés hívei voltak a szegény nőkkel végzett munkájuk során (Kemp – Bradwein 2010). Ebben az időben a nőkkel való esetmunka a szociális munkások számára „az anyaság professzionalizálódott formáját” jelentette (Gordon 1994). Mary Richmond, a szociális esetmunka doyenje „ellene volt a női választójog és az egyenlő jogok biztosításának és egész karrierje során megmaradt a viktoriánus ideális családmodell bűvöletében, ahol a nő függő feleség és anya” (Agnew 2003: 117). Mégis nagyon fontos elismerni az ő és kollégái tevékenységét, mely kialakított és megvédett egy professzionalizálódó szerepet a női szociális munkások számára, egy férfi-dominált, jótékonyásra és adakozásra épülő rendszerben (Kemp – Bradwein 2010: 344). Ugyanakkor Richmond abban is jelentőset alkotott, hogy felhívta a figyelmet a szociális munka kettős fókuszára: az egyéni és a társadalmi változás elérésének fontosságára. Szerinte a személyes és a környezeti változás kettős megközelítése a szociális szakma unikális sajátossága.

A kontinentális Európához tartozó országokban a szociális munka gyökerei a gazdagok, a nemesi és királyi család női tagjainak jótékonykodásához nyúlnak vissza, de voltak olyan országok, ahol ugyanezek a szereplők a századfordulón komoly szakmaépítést folytattak⁷. Azonban ezekben az országokban is, a közsférához való hozzáférésre a nők számára a szociális ügyeken keresztül nyílt út, ugyancsak az anyaság és az ebből adódó „női szakértelem” ideológiáján keresztül. A szociális munka kezdeti története itt kevésbé kötődött a nőmozgalmakhoz és a feminizmushoz. A kontinentális politikai, jogi és állami rendszerekben a központilag szervezett, bürokratikus állam a kezébe vette a szociális ügyeket, szegénnytörvények születtek, és lényegében a férfiak által kontrollált politikai és gazdasági ügy maradt⁸ a szociális terület. A női aktivizmusnak kevesebb tér maradt (Koven – Michel 1990), mint az Egyesült Államokban, ahol a gyengébb központi kormányzat és az állam szerepének minimálisra korlátozása a civil mozgalmaknak, így a nőmozgalomnak is nagyobb szerepet engedett. Mégis, a kontinentális

⁵ A maternalizmus a feminista diskurzus máig egyik kiemelkedő tematikája, amely a kezdeteknél egy progresszív érvrendszer részeként jutott szerephez, de később is például Sara Ruddick (1980, 1989, 1999) és a maternalista feministák munkásságában pozitív értéként jelenik meg, bár „anyai gondolkodásként” (maternal thinking) áthangszerelve. Más feminista irányzatok azonban erősen kritizálják, esszencialistának tekintik a maternalizmust és teljes egészében elutasítják (Dietz 1985, 1987; Mezey – Pillard 2012).

⁶ Franciaországban például a szocialista mozgalmak marginalizálták néhány év alatt.

⁷ Pl. Romániában (Cheschebec 2003), vagy Ausztriában (Hering – Waaldijk 2003, Waaldijk 2011), vagy Norvégiában (Dahle 2012).

⁸ Gondoljunk csak a Bismarck által a 19. század utolsó évtizedeiben államilag és központilag megszervezett társadalombiztosításra.



jóléti állam és jóléti ellátások fejlődését jelentősen befolyásolta a női aktivizmus. Filozófiájuk, elkötelezettségük és kísérleteik a jóléti szolgáltatások területén komoly hatást gyakoroltak. A maternalista aktivisták a jóléti bürokrácia kialakításának is alapvető részesei voltak. Mozgalmaik és munkájuk azonban erősen függött a politikai feltételektől és fordítva volt arányos a nőmozgalmak erősségével. Ez azt jelenti, hogy az erős nőmozgalmak egy idő után a választójogi és egyenlőségi küzdelmek irányába tolódtak el, és a feminizmus erősödött meg. A maternalizmus, amely bár növelte az államok érzékenységét a nők és gyerekek szükségletei iránt⁹, és a szociális szférán keresztül lehetővé tette a nők számára a nyilvános szektorhoz való hozzáférést, végső soron gyengítette politikai pozícióikat és részvételük lehetőségét azáltal, hogy erősen kötődött az anyasághoz. Amint a szociális ellátásokat és szolgáltatásokat az állami bürokrácia keretében kezdték megszervezni, hangjuk elhalkult a férfi bürokrácia, orvosok és politikusok szociálpolitikai vitáiban (Koven – Michel 1990, Leskosek 2009). Ezzel együtt a középosztálybeli nők igyekeztek maguknak helyet csinálni ebben a rendszerben, bár az új pozíciókban gyakran találták magukat a hierarchia alján.

Az USA-ban és Nagy-Britanniában a nők mint az anyaság és a gyermekjólét szakértői, olyan tekintélyt vívtak ki a maguk számára, amelyből politikai identitást tudtak formálni. Ez segítette őket abban, hogy széles körű politikai és társadalmi akciókat és mozgalmakat szervezzenek. Harcoltak a teljes állampolgárságért¹⁰, de pozíciójuk a főáramú politikai pártokban gyenge volt, javaslataik gyakran periférián maradtak, és nem tudtak sok jogi változást elérni (Laslett – Brenner 1989). A francia és német nők sokkal gyengébbek voltak politikailag, de az állam nagyvonalúbb juttatásokat garantált nekik. A feltételek nem voltak adottak ahhoz, hogy a jóléti programokat politikai erővé transzformálják. Franciaországban a nőket és gyerekeket védő törvények a nők által politikailag befolyásolhatatlanok voltak, mert szavazati jogot csak a második világháború után kaptak, és a nő jogilag a férje teljes függvénye volt. A német nők ugyan szavazati jogot és dolgozói jogokat is nyertek az első világháború után, de ezek a jogok kompromittálódtak a Weimari Köztársaság és a Harmadik Birodalom idején (Leskosek 2009). A náci rezsim teljesen magáévá tette és állami ideológia szintjére emelte a maternalizmust – azt állítva, hogy a nők egyetlen és elsődleges dolga a gyermekek szülése.

Tehát a maternalizmus és a maternalista mozgalmak és politikák szoros összefüggésben vannak a jóléti állam keletkezésével (Wilkinson 1999). Érdekes látni azonban, hogy míg a múlt század fordulóján a maternalizmus a nők fegyvere a nyilvános, politikai és foglalkoztatási szférába való belépés igazolására, később állami politikákká változik, majd napjainkban a neotradicionalizmus eszközévé, amelyet a nők reprodukciós és szabadságjogainak korlátozására, valamint az önmeghatározáshoz való joguk manipulálására használnak fel, ahogyan ezt a hazai szakirodalom is feltárta (pl. Szikra 2010, Aczél – Szikra 2012). Bár a legtöbb magyar szerző a maternalizmust a szociálpolitikák kontextusában említi, ehelyütt tisztában kell lennünk az-
al, hogy a múlt század fordulóján az anyaságot, „maternal duty”-t nagyon is konkrét értelemben értették. Ekkor az anyaság tényleges gyakorlatát jelenti, tehát a gondozó-ápoló tevékenységet, amelyből a szociális munka gondozási-segítési gyakorlata fakad. A korabeli maternalistáknak éppen az volt a nagy teljesítménye, hogy képesek voltak lobbizással és egyéb mozgalmi

⁹ A férfiak úgy érezték, hogy a nők tudják a legjobban meghatározni ezeket.

¹⁰ A teljes állampolgárság gondolata az állampolgárság marshalli fogalmára épül, amely kiterjeszti a politikai jogokat a szociális jogokra is.



technikákkal a maternalizmus gyakorlatát politikai szintre emelni. Még Sara Ruddick is, az „anyai gondolkodás” (maternal thinking), a 80-as 90-es évek feminista diskurzusában erősen vitatott fogalmát, nagyon konkrét, gyakorlati tevékenységekre vonatkoztatta, amiből később a nők békepolitikában való legitim és indokolt részvételének gondolatát vezette le (Ruddick 1989). Ezt a vonalat erősíti a kulturális vagy különbözőségi feminizmus hatása, amelyben Gilligan (1980) pszichoszociális érvekkel támasztja alá a női különbözőséget, és a gondoskodás etikájának elméletét alakítja ki. Végso soron a maternalista alapgondolat köré szerveződik több későbbi feminista irányzat is. Rosemarie Tong (2009) gondoskodás-központú feminizmusnak nevezi összefoglalóan a maternalizmusra épülő irányzatokat és Nel Noddings, Virginia Held és Eva Kittay munkásságát is ide sorolja. Ezek a szerzők az élet tiszteletének mindenkefelettségét kifejezetten a nők által képviselt értéknek tekintik, és úgy gondolják, hogy ez szemben áll a férfiak ítélkező, az „igazság” etikájára épülő beállítódásával, amely képes feláldozni az életet. Ezért vélik úgy, hogy a nőknek komoly szerepet kell biztosítani a nemzetközi békefolyamatokban.

A szociál-feminista diskurzus és a professzionálódás folyamata

Az angol–amerikai területeken a nőmozgalmak feminista szárnya erősebbnek bizonyult, s bár a maternalizmus változó formákban napjainkig jelen van, ki tudta harcolni magának azt a helyet, amely komolyabb társadalmi változásokat volt képes generálni az elmúlt évszázadban (Kemp – Bradwein 2010).

A szociál-feministák mozgalma a fehér, középosztálybeli nők mozgalma volt elsősorban, akik erőfeszítéseiket „mások” – a szegények, bevándorlók és a színes bőrű közösségek érdekében fejtették ki, természetesen megterhelve a rasszból és az osztály-hovatartozásból fakadó normatív elvárásokkal. Ezek a nők alakítják meg és tartják fenn a városi settlement házakat és a keretükbe tartozó programokat. A nők hátrányait sokrétű társadalmi tényezővel magyarázták, és nem csak a politikai egyenlőtlenségeket akarták felszámolni, hanem olyan reformokért harcoltak, melyek közvetlenül és célzottan mozdítják elő a szegény városi nők és családjaik életkörülményeit. Ebbe a körbe tartozott Jane Addams, Julia Lathrop, Florence Kelley és Lillian Wald, akik magukat „szociál-feministáknak” tartották (Simon 2001). Úgy hitték, hogy a nőknek magasabban fejlett morális érzéke van, mint a férfiaknak, és ezért különösen alkalmasak a városi reformok területén dolgozni. Ezek a nők a modern feminizmus alapköveit és egyben a szociális munka alapjait is lerakták. A Progresszív Érában¹¹ megteremtették az anya- és gyermekvédelmet, dolgoztak a szegénység enyhítéséért, amivel társadalmi változásokat értek el (Jimenez et al. 2015).

A 19. századi reformmozgalmak jószándékú nőihez hasonlóan a settlement mozgalom szociál-feministái¹² is az anyaság és a nőiség retorikáját használják, azzal érvelve, hogy a nők „szimpatikus megértése” (Addams 1902) a kortárs társadalmi problémák iránt, összhangban

¹¹ Progresszív Érának az 1890–1920 közötti időszakot nevezik, amikor a társadalmi aktivizmus és a politikai reformok széles körben jelen voltak az Egyesült Államokban.

¹² A szociális feministák egyébként a feminizmus főáramát képezték az Egyesült Államokban, míg például Franciaországban sikertelen volt mozgalmuk, elsősorban a szocialista mozgalom szívóhatása miatt.



az anyai és otthonteremtő tapasztalataikkal, egyedülállóan alkalmassá teszik őket arra, hogy „közösségi anyákként” (public mothers) szolgáljanak. Ebben az időszakban nélkülözhetetlen ideológiai híd van a nők tradicionális család iránti elkötelezettsége és a politikában egyre inkább kialakuló női jelenlét között (Simon 1994). De ezek a progresszív-maternalisták már univerzális politikai jogokat és univerzális szociálpolitikát követeltek (Mink 1995). Míg a maternalista nőmozgalom képviselői a szociális problémák okait az egyénben keresték, és az esetmunkára fókuszáltak, addig a progresszív korszak szociál-feministái a nők lényegi tulajdonságaira való összpontosítás helyett, az iparosodó társadalom megalázó és elfogadhatatlan szociális viszonyaira figyeltek (Seigfried 2009), és strukturális magyarázatokat kerestek a társadalmi bajokra. Addams és kollégái kitágították a szűk maternalista keretet és úgy gondolták, hogy a nők első kézből, közvetlenül bírnak a társadalmi problémák ismeretével, amely elengedhetetlen a demokrácia gyakorlásához (Addams 1902). Jane Addams írásaiban és az általa dominált diskurzusban egy demokratikus és egyenlőségen alapuló társadalom víziója bontakozik ki, amelyben a nőknek komoly politikai szerepük van, és a demokrácia etikájának és értékeinek a legfőbb letéteményesei (Staub – Bernasconi 2015). A settlement mozgalom asszonyai stratégiaileg használták fel a nők férfaitól való különbözőségének tényét, számukra a nemek közötti különbség alapozta meg a szociális állampolgárság feminista modelljét (Sarvasy 1997).

Előrevetítve a feminista szociális munka gyakorlatorientáltságát, a settlementek olyan programokat dolgoztak ki, amelyek összekapcsolták a közvetlen cselekvést, az empirikus társadalomkutatást és a városi szegények érdekében végzett politikai érdekképviseletet. Ezen erőfeszítések eredményeként rövidesen nemzeti és nemzetközi figyelmet kaptak és lehetőséget a női intézmények kiépítésére, de a női választójog és a nők politikai jogainak érvényesítése, a forrásokhoz való hozzáférés egyenlősége továbbra is cél maradt (Kemp – Bradwein 2010).

Az első világháború és annak következményei komoly változásokat hoztak a szociális munka és a szociál-feministák számára. Az 1920-as évekre a szakmát a szociális esetmunka dominálta, amely gyorsan nőtt a családok számára szolgáltatásokat nyújtó intézményekben és a pszichiátriai szociális munka újonnan fejlődő területén. Megragadva a professzionális szférához való hozzáférés lehetőségét, a közép- és munkásosztálybeli fehér nők nagy számban léptek be a szociális esetmunkába. Bár sok kiemelkedő esetmunkás nő volt, azonban az esetmunka főárama alig volt összeegyeztethető a feminista eszmékkel. Az intézményrendszer kialakítása végső soron kizárólag férfi nézőpontok szerint történt, mely a patriarchális családra építette a szociális munka értékrendszerét. A szakmába lépve a nők általában a frontvonalban, rosszul fizetett pozíciókban dolgoztak, férfi vezetők felügyelete mellett (Kemp – Bradwein 2010).

A szociális szakma kiterjedtebbé válásával egyre inkább elterjedt a gyakorlat szabványosítása és szabályozása olyan szakmai struktúrák mentén, amelyeket elsősorban maszkulin kifejezések, megközelítések és gondolkodásmód keretezett (Walkowitz 1990). Annak ellenére, hogy Amerikában 1920-ban elfogadták a nők választójogát, az elnyomó társadalmi klíma alapvetően megváltoztatta a fehér nők aktivitásának irányát. Mint általában a nők, a szociális munkások is eltávolodtak a feminista diskurzustól és elfojtották nyilvános kritikáikat azzal az általánosan jelenlévő magatartással szemben, amit ma szexizmusnak nevezünk (Kemp – Bradwein 2010). A szociális munka vezetőinek új generációja, és az Edith Abbott által fémjelzett szociális munka és szociális munka oktatása diskurzus elhatárolódott Jane Addams és



más elsőgenerációs szociál-feminista retorikájától, és helyett a szakértői képességek fontosságát hangsúlyozták a szociális munkában (Costin 1983).

A New Dealhez kapcsolódó jogalkotás kétarcú volt a szociál-feministák számára. Bár rendkívül fontos programot valósított meg a szociális védelem nézőpontjából, de ugyanakkor lényegében kizárta a dolgozó nőket és a színes bőreket, és patriarchális elképzelések alapján kialakított kategóriákkal¹³ közelített a szegények és gyerekek igényeinek kielégítéséhez. A szociál-feministáknak lényegében nem sikerült mélyen megérteniük a nők elleni diszkrimináció okait, amit Mink (1995) annak tulajdonít, hogy a nők a jóléti politikát a „rasszizmus és a liberalizmus maternalista alkímiájával” közelítették meg, amely – bár a retorika szintjén rassztól vagy kultúrától független egyenlő bánásmódot követelt, mindazonáltal nagyon is figyelembe vette a csoportok közötti különbségeket, mérte társadalmi rangjukat és távolságukat az uralkodó kultúra családi normáitól (Mink 1995: 8).

A második világháborút követően drámaian megváltozott a társadalmi klíma az Egyesült Államokban, köszönhetően annak, hogy a háború során a nők tömegei vettek részt a fizetett munkában. A háború végén, amikor a katonák hazatértek és a nők visszatértek az otthonaikba, már semmi sem volt a régi. Ezért aztán a nagy társadalmi trendek és domináns diskurzusok az otthonmaradó és a fogyasztásban örömet lelő anyát idealizálják, miközben az erős, munkában is helytálló nő képét tudatosan korrumpálják és „karaktergyilkolják”. Ezek a konzervatív kulturális diskurzusok a nyilvánosságban úgy festik le az erős, független nőt, mint neurotikust, hárpíát, a férje és gyerekei kasztrálóját (Nicholson 2015). A szociális munka reflektálta az idők szavát és – bár a háború alatt a szociális szolgáltatások élén gyakran álltak nők –, ezek ekkorra nyugdíjkorúak lettek és helyüket egyre inkább férfiak foglalták el. Bár a nők maradtak többségben a szociális munka szakmában, mégis komoly átalakulás történt a nemek szempontjából. A férfiak aránya a 60-as évekre elérte a 40%-ot (korábban maximum 25% volt), és természetesen a férfiak a szakma vezető pozícióit birtokolták (Trolander 1997, Greubel 2018). Ezeket a tényeket nem reflektálta a korabeli szakirodalom. Természetesnek tartották azt, ha egy férfi bekerül egy szervezetrendszerbe, akkor az nagyon hamar vezetői pozícióba kerül. Ezt később „üveglift”-effektusnak nevezi a feminista szakirodalom.

A következő évtizedekben kibontakozott a szociális munka professzionalizálódása. Kialakult tudásbázisa, elkülönült egy sor speciális jártasság és képesség, amelyre szükség van a szakma gyakorlásához, elismert, a felsőoktatásban helyet foglaló képzési rendszere alakult ki, kontrollált belépéssel, etikai kódexe született, és megalakult saját érdekképviselői szövetsége (Hugman 1996).

A 60-70-es évek nőmozgalmaira csak igen lassan reagált a szociális munka, végül is a 70-es évek közepén következett be a robbanás. A szociális munkával kapcsolatos diskurzust elárasztották a szociális munkán belüli szexizmussal kapcsolatos tapasztalatok és vizsgálatok, reflektáltak és kutatták a szociális szakmában dolgozó nők alacsonyabb jövedelmének és alacsonyabb státuszának okait, valamint kritizálták azt a vakfoltot a szociális munkás oktatásban és gyakorlatban, amely figyelmen kívül hagyta a női témákat (pl. Kravetz 1976).

A diskurzusok kritizálták a szexizmust és azt az uralkodó univerzalista megközelítést, amelyről kiderítették, hogy valójában férfiközpontú, és amely megakadályozza a nőközpontú

¹³ Például nyugdíjra csak azok a nők voltak jogosultak, akik teljes életüket a családnak áldozták (Mink 1995).



gyakorlati modellek kialakítását. Bár a feminista kifejezést ritkábban használták a szociális munka szakirodalomban ez idő tájt, de a szexizmus értelmezése tágabb volt, és a nők elnyomását is jelentette. Az olyan feminista értékekkel felszerelve, mint egyenlőség, kollektív döntéshozatal, a nők saját hangjának hallatása, a szociális munkások olyan női szolgáltatásokhoz csatlakoztak, mint a helyi női egészségklinikák, női menedékhelyek, tanácsadási programok. 1972-ben Naomi Gottlieb és kollégái létrehozták Seattle-ben a Women's Institute-ot, amely egy tanácsadó és oktatási központ, és az első feminista szociális munka ügynökség volt. Ezt követte számtalan hasonló intézmény megalapítása Amerika-szerte (Kemp – Bradwein 2010). A radikális feminizmushoz kapcsolódva a női szociális munkások elsősorban a nők ellen elkövetett szexuális és fizikai erőszakra koncentráltak. De a fizikai és mentális egészség, az alkoholizmus is feminista lencsén keresztül került vizsgálatra.

A 80-as évektől a szociális munka diskurzusának fő árama a feminista szociális munka irányába fordult. A női ügyekről és szolgáltatásokról (add women and stir¹⁴) a mélyebb és alaposabb, a női elnyomást vizsgáló analízisek felé. A munkák, amelyek ebben az időben úttörő módon vizsgálták a szociális munka gyakorlatát, megváltoztatták a diskurzusok irányát. Különösen jelentős diszkurzív fordulat volt a színesbőrű nők hangjának a 70-es évek végétől történő radikális megjelenése. A fehér középosztálybeli univerzalista feminizmus ösztűz alá került (Hooks 1984). Solomon (1976) Black Empowerment¹⁵, a feketék elnyomásáról szóló strukturális analízise, valamint Joseph „Ain't I a Woman?” (Hát én nem nő vagyok? [1980]) című tanulmánya, ami a rassz és etnikai alapú elnyomásról, a neokolonializmusról és a klasszizmusról beszél az öreg, fekete és szegény nők összefüggésében – visszavonhatatlanul megváltoztatja a feminizmus beszédmódját.

Ezek a változások a szociális munkában is megjelennek, melynek egyik dokumentált bizonyítéka az, ahogyan a Szociális Munkások Országos Szövetsége (NASW) napirendre veszi a „white” (fehér) elfogultság kritikáját az 1980-ban tartott konferenciáján. Ennek a konferenciának a dokumentuma az, a konferencia előadásai alapján készült kötet (Norman – Mancuso 1980), mely a fent említett Joseph-tanulmányt is tartalmazza, és ami a bőrszín, etnikum és szegénység összefüggéseit elemzi. A kötet más tanulmányai egyébként nyíltan elemzik a sztereotipizálás és a szexizmus kérdéseit a szociális munkában, a munkásosztálybeli nők helyzetének mikro- és makroszintű összefüggéseit, de vizsgálják az öregedés speciálisan nőkre jellemző társadalmi problémáit, elemzik a bántalmazott nőkkel való szociális munkát, és az alkoholista nők társadalmi és személyes jellemzőit, valamint a nekik nyújtható segítség formáit, végül vizsgálják a vezetőpozícióban lévő női szociális munkások alacsony számának strukturális okait.

Fontos megjegyeznünk, hogy az elnyomás formáiról szóló diskurzus belépése a szociális munkába később elvezet az elnyomás szélesebb koncepcionalizálásához, ami az „equality-of-

¹⁴ Az „adj hozzá nőket és keverd meg” kifejezés azt a hiedelmet tükrözi, hogy a szemügyre vett dolog, intézmény, vagy gyakorlat attól fog megváltozni, hogy több nőt adunk hozzá. Ez arra utal, hogy nem elég csak számszerűen növelni a dolgokat, vagy nőket adni bizonyos megközelítésekhez, az önmagában nem fogja megváltoztatni a dolgok alapjául szolgáló mechanizmusokat és struktúrákat. A kifejezés kialakulásának története a 80-as évekre nyúlik vissza, amikor a feminista mozgalom hatására szinte minden területen a nők bevonásának kérdése volt napirenden és a változásokat a mennyiség növelésével próbálták elérni.

¹⁵ Barbara Bryant Solomon 1976-ban publikálta könyvét az elnyomott, elsősorban színes bőrű közösségekkel foglalt szociális munkáról.



oppressions” (az elnyomások egyenlősége) paradigmát hozza létre. Ez az elv – mivel a rasszista és más jellegű (osztály, gender, fogyatékoság stb.) elnyomások megjelenése a diskurzusban szinte versenyeztette egymással a különféle elnyomásokat és hátrányokat – azt feltételezi, hogy minden elnyomás egyenlő, mivel mind megbélyegzést és alávétést hoz létre (Graham – Schiele 2010). Az elnyomások egyenlősége elvet mind az amerikai, mind a brit szociális munka alapidokumentumok ma már magukénak vallják.

A 80-as években azonban egy másik diskurzus is megjelenik, ez pedig a szociális szakma reakcióját beszéli el, az egyre erősödő neoliberalizmus a szociális munkát is sújtó átalakításaira. A diskurzusok mind az angol, mind az amerikai szakmai nyilvánosságban a szociális munka deprofesszionalizálódásáról szólnak (Epstein 1992, Dominelli 2002).

A 90-es évektől egyre inkább a multikulturális keret kezdett érvényesülni, és a színesbőrű, valamint a leszbikus csoportok kritizálták a feminista szociális munka gyenge vagy hiányzó reflexiós képességét a nők közötti különbségekre, és rámutattak a szociális munkások nőekkel kapcsolatos univerzalisztikus előfeltevéseire (Nichols et al. 1994, Barretti 2015).

A feminizmus és a szociális munka közös értékeit és közös gyökereit fejtegető nemzetközi, elsősorban angol nyelvű, amerikai és angol diskurzusok a 80-as évektől erősödnek meg. Ezekben sok oldalról bizonygatják a szociális munka feminista perspektívájának előnyeit, vagy akár elengedhetetlenségét. A szerzők más-más elemet emelnek ki a két terület szükségszerű összekapcsolásának igazolására. Közös jellemzője azonban ezeknek a diskurzusoknak az, hogy a messzeható társadalmi változásokat vizionáló két filozófia és gyakorlat összekapcsolódása a szociális munkának olyan feladatokat ad, amely sokak szerint (Stenley – Wise 2000, Featherstone 2001, White 2006) messze túlterjeszkedik a szociális munka tényleges mozgásterén. Ezek a diskurzusok a feminista megközelítés kontextusában ugyan, de a szociális munka mandátumának dilemmáit vetik fel, azaz azt a kérdést, hogy elegendő-e az egyénnek nyújtott segítség, vagy a társadalmi-gazdasági-strukturális viszonyok megváltoztatásán is kell munkálkodnia a szociális munkának. Ez a kérdés impliciten ismét felveti a szociális munkának a mindenkori hatalomhoz fűződő kérdéseit: lojalitás és együttműködés kontra a rendszer lebontása és újjáalkotása a társadalmi igazságosság értékei mentén – kérdéskörben. A feminista szociális munka diskurzusában hol az „individuum” irányából való beavatkozás (pl. liberális feminista és kulturális feminista szociális munka), hol a társadalmi átalakulást (change agent) célzó diskurzus (radikális feminista, szocialista feminista szociális munka) az erősebb, míg a posztstrukturalista feminista szociális munka diskurzusa eltávolodik a mandátumot forszírozó kérdésektől és még mélyebbre ás a szociális munka alapjait és episztemológiáját megkérdőjelező felvetések irányába. Azaz azt kérdezi: honnét tudja a szociális munka, hogy mi a dolga és milyen társadalmi csoportokkal? Honnét szerzi a tudását, azt a tudását, amelyre a beavatkozási stratégiáit és technikáit építi? – ezek a kérdések a „segítés” ártatlanságának megkérdőjelezéséhez vezetnek.

A feminista szociális munka professzionalizálódását két fő megközelítésben követjük nyomon, a kulturális alapú és a strukturális alapú diskurzusokban.



A kulturális-szocializációs alapokra építő diskurzus

A terápiás és egyéni esetmunkát elemző tanulmányok csoportja elsősorban a gender viszonyok kulturális-szocializációs meghatározottságára építenek és főleg a családon belüli interperszonális viszonyokra, illetve az elnyomó mintázatok újratermelődésének mikro- és középszintű (pl. csoport vagy közösségi) viszonyaira koncentrálnak. Marta Lundy (1993) szerint, a feminista szociális munka az elmélet és gyakorlat integrációjával elősegíti annak megértését, hogy milyen módon vannak messzemenő következményei a kliens élettapasztalatainak. A szociális munkának kiemelten fontos feladata van a női kliensek tapasztalat-interpretációjának érvényesítésében. Ebben a diskurzusban vetődnek fel leggyakrabban a kliens-szociális munkás kontextusában felmerülő etikai kérdések. Morell (1987) szerint nem abuzálhatja, vagy viktimizálhatja újra a kliens semmilyen elméletre épülő terápia vagy technika, és nem erősítheti meg kizsákmányoló családi mintáit. A szociális munkás hatalma nem igazol semmilyen (akár implicite) elnyomó viselkedést. A legtöbb kulturális-szocializációs alapokra épülő esettanulmány azonban nem vizsgálja és nem reflektálja a szakértő-szociális munkás és a kliens hierarchikus hatalmi viszonyait, bár alapértékként fogalmazza meg az egyenlőségre épülő kliens-szakember kapcsolatot és elutasítja az előítéletet, a diszkriminációt, hangsúlyozva a kliens jogait (Lundy 1993).

A strukturális-hatalmi összefüggésekre építő diskurzus

A feminista szociális munkáról szóló diskurzus másik jelentős áramlata a hatalmi és strukturális kérdések megválaszolását várja a szociális munkától és ezen belül a feminista perspektíva alapvetően befolyásolja a szociális munka világgépét, emberről alkotott tudását. Ez a látásmód ugyanis nem csak az egyéni életekre koncentrálnak, nem csak a klienseket és a szociális szakembereket érinti, hanem a társadalom látásának egy paradigmatisztikus módját adja a patriarchális kultúra, a maszkulin ethosz megértésén keresztül. Ez a megközelítés más, mint a feministák, vagy akár a szociális munkások külön-külön víziója az emberről és a társadalomról. Berlin és Kravetz (1981) szerint a szociális munkának a feminizmus alapjaira építve konkrét beavatkozási stratégiákat kell kiépítenie. E stratégiák 1) társadalmi megoldásokat generálnak és hajtanak végre¹⁶; 2) aktivizmust és ellenállást építenek ki azáltal, hogy a szociális munkások megszervezik magukat a nőgyűlölet ellen, a diszkrimináció leküzdésére, illetve az elnyomó viszonyokkal szembeni szigorú ellenállásra; 3) elméleti és kutatási munkával, strukturális analízisekkel feltárják a társadalmi igazságtalanságok és elnyomás működési mechanizmusait, újratermelődését és fenntartásuk technikáit. Az egyéni és társadalmi beavatkozás párhuzamos és összekapcsolódó modelljét hangsúlyozzák, elsőként a szolgáltatásnyújtást a változás-orientált politika kontextusában, majd a kollektív mozgalom kifejlesztését a társadalmi struktúra megváltoztatása érdekében (Morell 1987).

A nagyívű és messzeható stratégiákat némi kétkedéssel reflektálja a feminista szociális munka irodalom egy másik áramlata, amely képviselői arról számolnak be, hogy egyre kevésbé

¹⁶ Ilyen lehet a lakhatás kérdésének, a gyerekgondozás kérdésének, az oktatási és foglalkoztatási lehetőségek kérdésének vagy a nőknek nyújtható jogi és pénzügyi segítség kérdéseinek a megoldása. Ez a stratégia a kliens nem individuumként szemléli, hanem teljes társadalmi kontextusában, 'az embert a társadalmi környezetben' látja.



találják azoknak a feminista stratégiáknak és céloknak a megvalósítási lehetőségét, amelyeket a 80-as évek elejétől megfogalmaz a feminista szociális munka. Ennek okát abban látják, hogy a törvényeken alapuló állami szervezeti és intézményrendszer nem ad lehetőséget arra, hogy a szociális munkát a fenti elvárásokkal és értékek mentén lehessen a gyakorlatban folytatni (pl. Stenley – Wise 2000, Featherstone 2001, Dominelli 2002, White 2006).

Az évezred végére a feminista szociális munka elmélete tovább fejlődik és magába foglalja a feminista nézőpontelméletet, a posztstrukturalizmust, a posztkolonializációs elméletet, a queerelméletet, és új utakat nyit az identitás, a szubjektivitás, a másság, a hatalom és a tudás központi kérdéseinek körüljárására.

A SZOCIÁLISMUNKA-ELMÉLET ÉS -GYAKORLAT FORMÁLÓDÁSA A VÁLTOZÓ FEMINISTA DISKURZUSOKBAN

Ha tételesen számba szeretnénk venni, hogy a feminizmus változó diskurzusai a szociális munka mely területeit alakították át, vagy befolyásolták, akkor komoly nehézségbe ütköznénk, mert a filozófia, episztemológia mellett a szociális munka módszertanára, kutatási területeire, önképére és identitására, valamint eszközrendszerére komplex módon hatást gyakoroltak – sokszor ki nem mondott és meg nem jelölt módon. Gyakran előfordul – és nem kizárólag a magyar szakirodalomban, hogy magukat feministának nem nevező, sőt a feminizmust visszautasító kutatók és szakemberek feminista elvek alapján feminista témákat vizsgálnak és elemznek. Ahogyan Lay és Daley (2007) megjegyzi, sok nő nem azonosítja magát feministaként a szociális munkában, ám mégis (bár gyakran nem tudatosan) a feminista elveket támogatja.

Különböző szerzők más-más feminista irányzat diskurzusát tartják fontosnak a szociális munka nézőpontjából, azonban valószínűleg minden irányzat kifejtette a maga hatását a szakmára. Dominelli (2002) profeminista diskurzusa a liberális, a radikális, a marxista, a szocialista diskurzusokat, a fekete feminizmus és a posztmodern feminizmus hatását mutatja be; Saulnier (1996) kötete kiegészíti ezt a lesbikus, a kulturális és ecofeminizmus, valamint a globális feminizmus bemutatásával. Nem annyira közismertek a feminista nézőpontelmélet diskurzusai, melyet Swigonski (1993), Hekman (1997) és még sokan mások elemeztek a szociális munkával kapcsolatban. Valamilyen formában a legtöbb feminista szociális munkával kapcsolatos szöveg szükségesnek látja a feminista irányzatok hatásának elemzését, ami a magyar szakirodalomban is megjelenik például Bányai – Benkő (2012) és Temesváry (2018) írásaiban. Ennek egyik oka az lehet, hogy a szerzők saját gondolataikat a már meglévő diskurzusokra építik fel, így részeseivé válnak az adott tárgyról szóló diskurzív szövedéknek. A feminista diskurzusokban a gondolatok gazdagsága és sokfélesége is csábító, és a feminista szociális munka-elmélet hajlik arra, hogy mindegyik perspektívából kiszemezzék azt, amit saját elméleti és gyakorlati továbbfejlesztésére és saját diskurzusainak erősítésére fel tud használni. A leglényegesebbeket ezek közül érdemes áttekinteni.



Az egyenlőség diskurzus – liberális feminizmus

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy hogyan befolyásolta a szociális munka elméletét és gyakorlatát a liberális feminizmus¹⁷ diskurzusa, akkor a legrövidebben úgy válaszolhatunk, hogy minden, ami a női jogegyenlőség, az érdekérvényesítés és diszkriminációellenesség, az egyenlő állampolgári jogok összefüggésében megjelenik a szociális munkában, ennek a diskurzusnak a nyomában került beépítésre. Sőt, az emberi jogi szociális munka gyökerei is összefonódnak a liberális feminizmussal (Ife 2001).

A nők és férfiak teljes egyenlőségének diskurzusa a szociális munkában életre hívta a jogvédő és jogérvényesítő gyakorlatokat, hangsúly került a nők oktatására és tréningjére, és a munkaerőpiaci lehetőségek egyenlőségére. A liberális feminizmus önálló irányzattá vált a szociális munkán belül, képviselői a politikai és jogi akciókban való részvételre koncentráltak, míg az egyedi esetkezelés vonatkozásában a nőket tanulásra és munkavállalásra biztatták, és a férfiaktól való függőség felszámolására (Saulnier 1996, Dominelli 2002).

Ugyanakkor a liberális feminizmus nem kérdőjelezi meg a rendszer strukturális problémáit, lényegében elfogadja a kapitalizmus feltételrendszerét, és a nőknek ugyanolyan privilegizált helyzetet kíván benne biztosítani, mint amilyenrel a férfiak rendelkeznek. A liberális feminista szociális munkában a diszkrimináció elleni harc nem a rendszer alapvető kritikájára épül, hanem a rendszer működésének finomhangolását kívánja elérni. A nemi, etnikai, életkor stb. alapon történő megkülönböztetés ellen a kliensek érdekeinek képviselője útján harcol, a „képviselő” hatalmi mozzanatát azonban nem reflektálja. Ennek az irányzaton kívüli több szerző is metsző kritikáját adja, mondván, a közvetítő ágens, a szociális munkás, erősen torzítja az eredeti tartalmakat, és a közvetítés tényével, valamint a szakmaiság kategóriáival olyan hatalmat generál, mely saját pozícióit és nem a kliensekét erősíti (Foucault 1998; Melucci 1995). Lényegében ebből a kritikából fog kinőni a tapasztalati szakértők¹⁸ szociális munkába és érdekképviselőbe való bevonásának gondolata és gyakorlata. Egyéni szinten a kliensek hiányait igyekeznek korrigálni, a nehezen hozzáférhető rendszereket kívánják megnyitni előttük, valamint támogató csoportokat alapítanak annak érdekében, hogy segítsenek a klienseknek választásaik érvényesítésében (Nes – Iodacola 1989). A munka során egyértelműen a magasabb rendűnek tartott középosztálybeli értékeket érvényesítik, bár ez nem tudatos, nem kerül reflektálásra. A kliens-szakember kapcsolatban – bár egyenlőségpárti – mégis hierarchikus hatalmi viszonyokat valósít meg.

¹⁷ A liberális feminizmus a férfiak és a nők természetét lényegében azonosnak látja. A női elnyomás eredetét a nők egyenlő polgári jogainak és lehetőségeinek hiányára vezeti vissza, ugyanakkor a tradíciókat és a nemi szerep szocializációt is felelősnek tartja. Szerintük az egyenlőség megvalósulásának fő akadálya, hogy a nemi szerep szocializáció során a nő elfogadja az ön- és szerepmeghatározás férfiak által adott definícióit, mely alárendelt szerepbe kényszeríti.

¹⁸ Azaz a hátrányokat elszenvedő csoportok hangjának közvetlen megjelenítésének gondolata.



A különbözőségi vagy kulturális feminizmus diskurzusa

A kulturális feministák¹⁹ ünneplik azokat a női tulajdonságokat, amelyeket a férfiak tagadnak, vagy félnek tőle (Jaggar 1983). A nemi különbözőségi feminizmus a nőket igen különbözőnek írja le a férfaitól, és a különbségeket nem elhomályosítani, hanem figyelembe venni akarja. Úgy gondolják, hogy csak így lehet orvosolni azokat a női helyzeteket, melyek ténylegesen különböznek a férfaitól. Ez az irányzat szemben áll az egyenlőségmodell képviselőivel, akik a nők és férfiak azonosságait hangsúlyozzák, és nem egyenlő, hanem speciális, külön jogokat akar. Meg akarja értetni és el akarja ismertetni a női sajátosságokat a joggal és a társadalommal, mely leértékeli a női másságot és minőséget.

A szociálpolitika szintjén, a női értékek és az anyaság jogi elismerése az irányzat fő követelése, nem egyenlő, hanem külön jogokat követelnek a társadalombiztosításban, a munka világának tervezésében, a gyermekgondozásban stb. A női hangot inkorporálni akarják a nyilvánosság világába. Szerintük a jognak és a szociálpolitikának nagyobb figyelmet kell szentelnie az emberi kapcsolatoknak, mert a kapcsolatokra fókuszálás új modelljét adja a másság kezelésének (Minow 1990).

A szociális csoportmunkában a nők és a lányok belső hangjának validálására koncentrálnak az irányzatot magukévá tevő szociális munkások, valamint arra, hogy a résztvevők értékeljék saját nőiségüket. Azt feltételezik, hogy a férfiak kontrollja alatt élő nő nem a saját nőiséget, hanem a férfiak igényeinek megfelelő nőiséget tükrözi. A kulturális feministák vezeték be először a női támogató és önszorgító csoportokat.

A szociális eszmémunkában a spiritualitást erősítették és a női perspektíva jogosultságát, valamint a női lényeg felfedezésének szükségességét tartották fontosnak. Női tudatosságnövelő csoportokat alakítottak, amely célja, hogy gyógyítsák a klienseket és megóvják a férfiközönségtől társadalom megrontó hatásától (Saulnier 1996).

A nézőpont-feminizmus (standpoint feminism) diskurzusa

„A nők élete különleges és kivételezett helyzeti előnyt tesz lehetővé a férfi felsőbbrendűség számára.” (Hartsock 1983: 284).

A nézőpont-feminizmus²⁰ lényegében egy feminista tudásmélet, amelynek közvetlen következményei vannak a szociális munkára nézve. Alapvető felismerése az, hogy a tudás alanyait és magát a tudást a társadalmi és történeti helyzet formálja, és a hely, ahonnan a tudást megszer-

¹⁹ Carol Gilligan (1982) pszichológus munkája nyomán a feministák kidolgozták a „gondoskodás etikáját”, mely a női gondolkodás és létezés sajátos módjára, a gondozás és a kötődés értékeire épül. A nőnek más a hangja (different voice) és ezt a hangot hallatni kell és el kell ismertetni a társadalommal értékként.

²⁰ A nézőpont akkor keletkezik, amikor azok, akik marginalizáltak és relatíve láthatatlanok az epizmológiai privilegizáltak nézőpontjából, ráébrednek saját társadalmi helyzetükre, és függetlenül a szociopolitikai hatalomtól és az elnyomástól, elkezdik hallatni a hangjukat. A nézőpont keletkezése egy kollektív procedúra, amely mások felismerésén és elismerésén alapul, másokén, akik többé-kevésbé ugyanazt az álláspontot, vagy nézőpontot képviselik. Swigonski (1993) úgy prezentálta a nézőpontelméletet, mint a szociális munka kutatásának és gyakorlatának fontos paradigmáját: „valaki nézőpontja a saját társadalmi pozíciójából ered, tekintettel a társadalmi nemre, kultúrájára, bőrszínére, etnikumára, osztályhelyzetére, szexuális orientációjára, illetve arra, ahogyan ezek a faktorok hatnak egymásra és befolyásolják mindennapi világát” (Swigonski 1993: 172).



zik, annak potenciális alkotója. A tudással rendelkező ágenst a gender, az osztály, a rassz, etnikum, szexualitás, fizikai tulajdonságok és feltételek befolyásolják abban, hogy mit tud, és korlátozzák is egyben, hogy mit képes tudni és mi az, ami megengedett neki, hogy tudja. A társadalmilag elhelyezett tudás nem csak azt a módot befolyásolja, ahogyan a világot értjük, hanem azt is, ahogyan a világ magát prezentálja számunkra a tapasztalatainkon keresztül. Terri Elliot (1994) példája szerint, az egyik ember, ha megközelít egy épületet, látja a bejáratot és bemegy. Míg a másik, aki mozgássérült, akadályokat lát. A társadalmi pozíció strukturálja és alakítja a tudást és a tudás alapjául szolgáló tapasztalatot is.

A feminista nézőpontelmélet képviselői egyetértenek abban, hogy a nézőpont nem pusztán egy olyan perspektíva, amely egyszerűen azzal elfoglalható, hogy valaki nő. A nézőpont egy folyamatos politikai és episztemológiai projekt, amely kritikai látásmódok és szemléletek új perspektíváját kínálja. Sandra Harding (1991) szerint csak küzdelmeken keresztül láthatjuk meg az igazságtalan társadalmi rend konstruálódásának és fenntartásának jelenségeit. Ez a szükséglet a küzdelemre azt a tényt hangsúlyozza, hogy a feminista nézőpont nem valami olyasmiről, amit valaki csak szimplán igényelhet, ez egy teljesítmény. A küzdelem azért is elkerülhetetlen, mert el kell oszlatni azt a domináns csoport által kifejlesztett fogalmi disszonanciát, amelyet az érzel, akit arra kényszerítenek, hogy a domináns által adott fogalmi keretet elfogadja, azt, amely nem tartozik valójában hozzá. Azok a fogalmi keretek, amelyek a patriarchális rendszerből fakadnak, nem nyújtanak olyan kognitív eszközöket, amelyek képessé teszik a nőket és más marginalizált csoportokat arra, hogy értelmet adjanak a világban szerzett tapasztalataiknak. Tehát a domináns csoport által adott fogalmi keretek között lévő világrendben nem válik értelmessé, vagy értelmezhetővé az elnyomottság tapasztalata. Azonban Hartsock (1983) szerint a megfelelő elméleti keretek képesek arra, hogy felruházzák a marginalizáltakat azokkal a gondolkodási és kognitív eszközökkel, amelyekkel a tudás alanyaivá válnak, míg korábban mások tudása által megalkotott alanyok voltak.

A szociális munka erősen rezonált a nézőpontelmélet befogadó és nőközpontú keretére, különös hangsúlyt helyeztek a családon belüli és a nők elleni erőszak áldozatainak támogatására. A nézőpont-feminizmus szerint a nőket a patriarchátus teszi áldozattá. Ebben az elemzésben egy dichotóm modellben alkotják meg a férfi és a nő esszenciális jellemzőit, amelyben a férfi erőszakosként, a nő pedig áldozatként tételezett. Ezáltal a családon belüli erőszakot úgy keretezik, mint a férfi és nő közötti küzdelmet, leegyszerűsítve azt az áldozat-elkövető viszonyra, és ennek szakpolitikai és gyakorlati következményei is vannak. Mivel legitimnek csak a női tapasztalatokat és az áldozatok percepcióját tekintik, úgy vélik, hogy a férfiaknak nincs keresnivalójuk a családon belüli erőszakkal kapcsolatos feminista szociális munkában. Azok a próbálkozások, amelyek a férfiakat is szeretnék bevonni (akár mint szakembereket vagy mint klienseket) a családi erőszakkal kapcsolatos szolgáltatásokba, sikertelenek. Ennek oka két irányból is magyarázható. Egyfelől az együttműködni kívánó férfiakat távol tartja a velük szemben kialakított előítélet, másfelől a projektek női résztvevői azt gondolják, hogy a már amúgy is hatalommal rendelkező, privilegizált férfiak a program során tovább viktimizálják az elnyomott nőket azáltal, hogy elveszik a saját narrációjuk feletti teljes és kizárólagos rendelkezés lehetőségét. A nézőpont-feminizmus ezen gyakorlatával végső soron foglyul ejti a nőket az áldozat pozícióban, és a szegregációval elveszik tőlük azt a lehetőséget, hogy egy a korábbtól eltérő (esetleg védett helyzetet biztosító) hatalmi összefüggésben újrannarrálják történetüket és benne újraalkossák önmagukat, illetve új pozíciókat alkudjanak ki maguk számára. A néző-



pont-feministákat elfogultság-paradoxonnal vádolják, többek között azért is, mert ellentmondás van aközött az állítás között, hogy a tudás társadalmilag elhelyezett, és aközött, hogy a marginalizált tudás előnnyel rendelkezik, és azt legitimebbnek tekintik.

A radikális feminizmus diskurzusa

A radikális feminizmus²¹ hozta a feminista társadalomtudomány látóterébe a hatalomértelmezés feminista modelljét, és a korábbiaktól eltérő fénybe helyezte a családon belüli és a nők elleni erőszakot. Visszaautásítja az azonosság- és a különbözőségmodellt: fókuszra a nő feletti férfi általi hatalomgyakorlás. A társadalom minden intézményrendszere, így a jogrendszer mechanizmusai is a férfidominanciát valósítják meg.

A radikális feminizmus a női elnyomás eredetét a nők szexualitása és termékenysége felett gyakorolt patriarchális kontrollban látja, amely kiterjed a nők egyéni identitására, önbecsülésére és önértékelésére, és olyan elnyomást hoz létre, amely minden elnyomás között a legrosszabb, univerzális, mélyebb és alapvetőbb, mint más elnyomásformák (Bryson 1992).

Catherine MacKinnon (1989) szerint a szexualitás központi kérdése a dominancia. Azt állítja, hogy a nők szexualitása a férfiak dominanciája által társadalmilag konstruált és ez a szexuális dominancia az elsődleges forrása a nők általános társadalmi alárendelődésének. A radikális feministák szerint a férfi nő feletti hatalma manifesztálódik a szexuális zaklatás és szexuális erőszak jelenségeiben, és valójában nincs köze az „uralhatatlan férfivágakhoz”.

A radikális feminizmus azt hangsúlyozza, hogy a nők elnyomottak és kizsákmányoltak mind szexuálisan, mind termékenységük vonatkozásában, valamint az otthonukban is, amely az életnek az a szférája, melyet a férfikultúra személyesként definiál, és nem politikaiként. A magán-nyilvános szétválasztásának rendje izolálja és depolitizálja a nők elnyomását. „A személyes politikai” jelszóval az otthonok mélyére zárt patriarchális családot, a családban a nő alávetettségét és kiszolgáltatottságát akarták a nyilvánosság látóterébe hozni, azokat a női tapasztalatokat kihangsúlyozni, amelyek gyakran a megaláztatásról, a fizikai, szexuális erőszakról és bántalmazásról szóltak. Ennek a feminista irányzatnak a politikai harcai komoly normatív változásokhoz vezettek, mint pl. a házasságon belüli szexuális erőszak kriminalizálása, a szexuális zaklatás jogi újraértelmezése, de új színben láttatták az abortusz, a pornográfia és a szexuális egyenlőség kérdéseit is. Politikai teljesítményeik közé tartozik még a pornográfia ellen indított támadásuk és kampányuk, amely sok esetben sikerrel is járt, néhány államban teljesen betiltották a pornográfiát (Bryson 1992).

A szociális munka és segítség szempontjából a radikális feministák ragaszkodtak ahhoz, hogy a nők védelmére létrehozott intézményeket a nők vezessék. Számos szolgáltató szervezet, könyvesbolt, éttermet és egészségügyi klinikát alapítottak (Perlmutter, 1994), ezek elsősorban az állami szociális rendszeren kívül működtek, többnyire alapítványi vagy vállalko-

²¹ A radikális feminizmus a felvilágosodás által az univerzális és a partikuláris között létrehozott különbséget hibásnak minősítette, mert „amit univerzálisnak hívtak, az nagyon is partikuláris férfihatalmat jelentett” (MacKinnon 2000: 690). A radikális feminizmus megkérdőjelezi a társadalom alapvető struktúráját, és úgy gondolja, hogy szükséges megváltoztatni a létező intézményeket. A „feminista nővériség” gondolatát később alaposan kritizálták, részben esszencialistának, részben pedig a fehér középosztálybeli nők univerzalizáló törekvésének tekintették.



zási formában. Mély meggyőződésük volt az, hogy a nők, nem pedig a szakemberek (ideértve a szociális munkásokat is) a saját életük valódi szakértői (Whalen 1996). A 1970-es évek közepétől Egyesült Államok-szerte nyitottak a bántalmazott nők számára biztonságos házakat, menedékhelyeket, amelyeket általában nem szakemberek vezettek. Valentich (1986) úgy gondolja, hogy ezek a nem-professzionális programok felismerték a feminista terápiás beavatkozások szükségességét, amely viszont a feminista szociális munka gyakorlatának átalakulásához vezetett. Saulnier (1996) beszámol néhány klinikai szociális munka tapasztalatról, főleg a mentális egészségprogramok területéről, de megemlíti a radikális feminizmus hatására kialakult különféle női jogvédő mozgalmak megerősödését is az Egyesült Államokban. Nes – ladicola (1989) a tudatosságnövelő programok terjedéséről számol be, melyet nőknek és férfiaknak alakítanak ki, az elnyomott és az elnyomó pszichológiájának felderítésére, az elnyomás megszüntetése érdekében, valamint a nők számára létrehozott támogató és öngyógyító csoportokról. Fontos megállapítása a radikális feminista szociális munkának a nők politizálásának szükségessége, amely széles körben kívánja mobilizálni a női jogok érvényesítése körül mind a női szociális munkásokat, mind a női klienseket.

A posztmodern feminizmus diskurzusa

A posztmodern²² feminizmus azt állítja, hogy bármilyen olyan feminizmus, amely a szubjektum esszencialista, felvilágosodásra épülő fogalmain alapul, elkerülhetetlenül újraalkotja az ezt a gondolkodást kísérő korlátokat. Például a feminizmus második hullámának középszintű, fehér és heteroszexuális női felszabadító mozgalma lényegében az identitás, az autonómia és a „jó életben” való részvétel patriarchális definíciójának elfogadására épült (Gringeri 2010: 395). A posztmodernizmus segített túllépni a feminizmusnak a nő esszencialista konceptualizálásán, visszautasította az olyan állandó kategóriákat, mint „nő” és „férfi”, megkérdőjelezte az olyan feminista előfeltevéseket, mint a hatalom, különbség, tudás, gender és szubjektivitás (Gringeri 2010).

Rossiter (2000) szerint a posztmodern feminizmus két formában is aláásta a szociális munka racionalitását, amely két krízist indított el: a tudás krízisét és az identitás krízisét. A tudás krízise Rossiter szerint azt a kérdést veti fel, hogy: „hogyan tudjuk a szociális munkában azt, amit tudunk?” és „mi igazolja a szociális munkának azt az állítását, hogy speciális tudással rendelkezik?”. Az identitás krízise a segítségnyújtás ártatlanságával kapcsolatos, és történeti kontextusai vannak.

A szociálismunka-tudás krízise

A tudás krízise a realitás természetének kérdése körül forog. A szociális munka elmélete a felvilágosodás örökségéből nőtt ki, amely totalizálta az „igazságot” és egységes magyarázatot kívánt adni az emberi természetről. Ezek a magyarázatok durva normatív elvárásokat generál-

²² Gyakran posztstrukturalistának is nevezett feminizmus, ahol a posztstrukturalizmus a korábbi strukturalista tudomány és tudásszemléleten kíván túllépni, míg a posztmodern a felvilágosodás modernista projektjének megkérdőjelezésére utal.



tak a társadalomban az emberek felé, és azok, akik kívül estek ezeken a kereteken és elvárásokon – vagy egyéni hibájuk, vagy rossz társadalmi körülményeik miatt – a szociális munka beavatkozásának célpontjaivá váltak. A modellek és elméletek a valóság leírását szolgálták, amelyek alapot adtak a szociális munkásoknak gyakorlati beavatkozásaik végrehajtására. A valóságleírásokat a tudomány és a tudományos módszer legitímálta, melyet a szociális munka adaptált, mint a valóság „igaz” leírását. Ezzel az a szakértelem is legitimálásra került, amelyen a szociális munka státusza mint szakma, felépült.

Ennek a konvenciónak a krízise abból a posztmodern állításból fakad, hogy a realitás a nyelv által konstruált. Sassure visszaütötte azt a feltevést, hogy szükségszerű kapcsolat van a szavak, mint hangok és a valóság között, amelyre a szó utal (Kelemen 2006). Ha ez igaz, akkor a nyelv önkényesen és a mindenkor társadalmi kontextusnak megfelelően konstruálja a valóságot. Nem is tehet mást, hiszen a nyelv maga is a társadalomban, térben, időben, kultúrában létrejövő entitás. Ez a gondolat új utakat nyitott meg a nyelv, tudás és hatalom viszonyrendszerében. Röviden: nincs ártatlan hozzáférésünk a valósághoz, a realitás a nyelven keresztül jelenik meg, „nem tudhatunk a nyelven kívül”²³ és mivel a nyelv időben-térben kötött társadalmi eszköz, realitásleírásai szükségszerűen az emberi társadalom hatalmi viszonyain belül jönnek létre. Nem lehet brutális realitásunk, csak a történet, amit elmesélünk róla (Rossiter 2000). A szociális munka konvencionális felfogásában a valóság „ártatlan” leírásai szerepelnek, erre épül a beavatkozás. A kérdés az, hogy azt a realitásfogalmat, amelyre a szociális munka reflektál és felépül, ki hozza létre. Milyen érdekek mentén születik a realitásnak ez a fogalma? Kinek a javát szolgálja? És melyek ennek a tudásnak a határai?²⁴

A szelektálási szabályok a szociális munkában, amelyek bizonyos tudásforrásokat és -formákat privilegizálnak, lényegében eurocentrikus, patriarchális és burzsoá jellegűek, és az ideológiai dominancia lényegi eszközei (Leonard 1994). Éppen ezért a kritikai szociális munka gyakorlata az alternatív tudásforrásokat keresi, azokat, amelyek alárendeltek, mivel az osztály, a gender és az etnikai elnyomás/marginalizálás társadalmi mechanizmusainak részei, illetve azokat, amelyek az objektív-tudományos diskurzuson kívül virágoznak, mint pl. az irodalom, folklór, mítoszok.

Ennek a megközelítésnek az egyik következménye volt a képviselő megkérdőjelezésének politikai projektje a szociális munkában, amely során a kliens nézőpontja új értelmet és fontosságot nyert, elnyomott tudásként került értelmezésre. A képviselő megkérdőjelezése megengedte a szociális munkának, hogy félreállítsa a korábbi modelleket és elméleteket, és a kliens tekintse a tudás forrásának. A figyelem középpontjába a kliens narratívája és jelentésadása kerül, amely megkérdőjelezi a tekintélyelvű szakmaiságot azáltal, hogy a segítséget két autentikus történet (a kliens és a szociális munkás) alkudozásából keletkezőnek látja. Mindez

²³ Ez azt jelenti, hogy bármilyen tudást és tapasztalatot csak a nyelven keresztül tudunk megfogalmazni. A nyelv nem neutrális közvetítője a tudásnak, hanem mint társadalmi konstruktum, annak lényegi alkotója.

²⁴ A posztmodern nyelvi fordulat elképzelései teljes mértékben összeegyeztethetetlenek a felvilágosodás tradíciójával, amely az emberi természet és viselkedés egyre tökéletesebb leírását kívánta adni, s amely alapokra a szociális munka felépítette tudásbázisát. Az a lényegi gondolat, hogy az alapok, a nagy narratívák (grand narratives, grand récits) nem mások, mint olyan más történetek, amelyek olyan történetek között hallhatók, amelyek nincsenek kihangsúlyozva, lényegében az alapok elutasítását jelenti. Ráadásul a valóság reprezentációja, ami a történetben megjelenik, a tudó/leíró elhelyezkedésén/helyzetén keresztül képződik. A hallható valóságprezentációk nem mások, mint hatalommal bíró narratívák.



a szociális munkát olyan alapvető etikai kérdésekkel szembesíti, mint az ellentmondás a szakmaiság és a társadalmi egyenlőség iránti elköteleződés között (Leonard 1997).

A szociális munka iskolák a tudásgyártást a 20. századi tudományos módszertani sztenderdek kritikátlan elfogadásának paradigmájára építették, amely jóváhagyta annak lehetőségét, hogy a tudás független attól, aki létrehozza. Ez az elképzelés egy objektív valóságot feltételez, amelyet a megfelelő és jól megválasztott módszer tökéletesen le tud írni, és amely képes eliminálni a megfigyelő elfogultságát. Ez a paradigma uralta a szociális munka oktatást, a kvalitatív kutatást, amely a kvantitatív kistestvéreként volt számontartva (Rossiter 2000). Tehát, hogyan tudja a szociális munka azt, amit tud? A modernista válasz az, hogy tudományos technikák alkalmazásával és értékmentes mérésen keresztül (Rossiter 2000), tehát a tudomány által legitimált objektív valóság ismeretével. A posztmodern válasz szerint pedig semmi sem legitimálhatja az objektív valóságot, mivel az nem létezik²⁵, hiszen csak a számunkra rendelkezésre álló korlátozott nézőpontból tudhatunk, abból a nézőpontból, melyet a társadalmi helyzetünk és kontextusunk megenged. A valóság konstrukciója a releváns szereplők alkudozásán keresztül történik, a más pozícióban lévő másokkal való csere következtében, ami adott esetben biztosíthatja annak kevésbé elfogult karakterét (Haraway 1988). Itt jelenik meg a sokféle hang demokratizáló potenciálja, amely közreműködik a társadalmi valóság konstrukciójának alakításában, és amely a posztmodern projekt része.

A szociálismunka-identitás krízise

A szociálismunka-identitás krízise Rossiter (2000) szerint szorosan összefügg Foucault kemény hagyatékával, aminek az eredményeként a segítség ártatlansága elveszett.

A foucault-i (1980, 1984) hatalom/tudás kontextus jól értelmezhető a szociális munka viszonylatában, hiszen az általa vizsgált felosztási/osztályozási gyakorlatok, melyek az alanyok tárgyiasításán keresztül, azok tudományos osztályozásával történik, a praxis részét képezik. Lényegében, Foucault a humán tudományokat, amelynek egy ága a szociális munka is, úgy értelmezte, mint a hatalmi háló részét, amely a kormányzás új módjait alakítja ki. Történetileg a hatalom elsődleges eszköze az erőszak és a megtorlás volt, amely már nem volt hatékony a modern társadalom keretei között, és a hatalom új módozatai alakultak ki, melyek az önfegyelemre, az erőszak nélküli engedelmességre épültek. Mindez az alávetés új formáin, a deviáncssá, bűnözővé vagy örültté (vagy szociálisan rászorulttá) minősítésen keresztül történt²⁶. Az ilyen osztályozásokon keresztül valósult meg a „normalitás” konstrukciója és a lakosság irányítása.

²⁵ Foucault (1972) az objektív valóság lehetetlenségét tételezi, mert az igazság a hatalom által meghatározott, egy társadalmi jelenség és nem abszolút vagy univerzális.

²⁶ A normalizálási törekvés további kategóriákra osztja a rászorulttá minősítést, így jönnek létre az „érdemes” és „érdemtelen” rászoruló (vagy szegény) értékelést és megbélyegzést tartalmazó bináris kategóriák. Ezek a rászorulttá minősítéshez az önhiba és a társadalmi hasznosság valamilyen indikátorait kapcsolják. Az alávetés mindkét esetben megtörténik, de a beavatkozás eszközei mások lesznek, összhangban az „érdemes” vagy „érdemtelen” minősítéssel. Az érdemes rászoruló a szociális ellátások és szolgáltatások alanyaivá válhatnak, és a szociális rendszeren keresztül válnak a viselkedés átalakítás tárgyaivá, míg az érdemteleneket vagy valamilyen kötelező munkavégzésbe kényszerítik, vagy a büntető hatalom valamilyen eszközével lépnek fel velük szemben.



A szociális munka a modern hatalom által szervezett, mely kategóriákat kreál, korrekciókat alkalmaz, értékkel – a tudomány jóváhagyásával. A modernizációs örökség a tudomány neutrális jellegét sugallja, és elhiteti, hogy a másság konstrukciója tényeken nyugszik, azonban ez a megközelítés elrejtje az uralmi viszonyokat. Azaz azt, hogy a szociális munkás-kliens viszony egy alapvető dominancia-összefüggésre épül, amelyben a páros felsőbbrendű tagja fenntartja „ártatlanságát”, biztosítja függetlenségét és természetes felsőbbrendűségét (Flax 1992). Ebben az esetben az „ártatlanság”, a hatalmi dominanciaviszonyok tudni nem akarását, és reflektálatlanságát jelenti. A „segítés” álcája mögött valójában a szociális szakember a „tudás” beavatott birtokosa, és a governmentality²⁷ hatalmi technikájának megvalósítója. Rossiter (2000) szerint ennek felismerése a szociálismunka-identitás krízisének központi eleme.

A posztmodern feminizmus hatalomanalízisével ráébresztette a szociális munkát az ön-reflexivitás fontosságára. A kulturális és szocializációs okokra és kontextusra fókuszáló szociális munka ignorálja a hatalom problémáját, míg a strukturális kérdésekre koncentráló szociális munka a jó/rossz hatalom binaritásában gondolkodik. A posztmodern feminizmus kitörölhetetlen hatása a szociális munkára a felelősség megjelenésében nyilvánul meg. Annak felismerésében és elismerésében, hogy felelőssége van, sőt bűnrészes a társadalmi problémák konstrukciójában és a kliensek konstruálásában egyaránt. A felelősség felismerése a reflexiót és „az intézményen kívülre történő kilépés” nézőpontjának megteremtését eredményezte és a reflexív szociális munka kialakulásához vezetett, melynek az alapja a dialogikus kliens-szociális munkás kapcsolat (Miehls – Moffatt 2000). Az ilyen gyakorlatokat Foucault a „szabadság gyakorlása”-ként írja le (Foucault 1997: 284), mert az lehetővé teszi a tudatos ellenállást a hatalom működésének. A „reflexív orientáció azt jelenti, hogy újratervezzük a terminológiát és a narratívákat, amelyek a gyakorlatainkat konstituálják, megelőző intézkedésként...” (Rossiter 2000: 34).

Ha képesek vagyunk reflektálni azt, hogy a szociális munka a hatalom egyik működési formája, akkor felismerhetjük a „kliens” fogalmának fehér középosztálybeli elképzelését, és azt, hogy maga a segítő tevékenység hogyan formálja és igazítja be alanyát ebbe a konstrukcióba. A posztmodern feminista szociális munka diverz emberi alanyokkal dolgozik, akik társadalmilag konstruált különböző kulturális helyszíneken és többféle pozícióban jelennek meg, függően társadalmi identitásuktól.

LEZÁRÓ GONDOLATOK

Teljesen nyilvánvaló, hogy többféle diskurzus hat a szociális munkára. Bár ezek közül a feminista diskurzus csak az egyik, mégis jóval meghatározóbb, mint azt az uralkodó hatalmi és jogi diskurzusok látni engedik. A szociális munka jogi, szervezeti és intézményi feltételrendszerét, azt, hogy milyen csoportokkal, eszközökkel és erőforrások felhasználásával működhet a szakma, és ezt decentralizált vagy központosított formában, a hierarchiának és a döntési autonómiának milyen szintje mellett teheti – a hatalmi-jogi diskurzus határozza meg. Ez a domináns diskurzus közvetlenül és közvetetten is igyekszik megszabni a szakma ideológiai

²⁷ A governmentality foucault-i fogalma szerint a mindennapi élet normalizálásának gyakorlata egy olyan hatalmi mechanizmus, amely szabályozza és formálja a szubjektumokat, méghozzá az önszabályozáson és az önfegyelmen keresztül. A szubjektumok így közreműködnek a saját életük rendszabályozásában (Foucault 1980, 1991).



alapjait, és azt az emberképet, amelyről a társadalmi és emberi problémákat szemléli, a beavatkozást legitimálja, a feladatokat kijelöli és meghatározza a kívánatos kimeneteket. Közvetlenül teszi, amikor például rászoruló csoportokat von ki a szociális gondoskodás hatóköréből és a közfoglalkoztatás irányába tereli őket, és amikor adósságkezelési vagy túcsere-programokat szüntet meg. Közvetetten, amikor a szekularizált állami ellátórendszert folyamatosan áttereli egy vallási-ideológiai szervezeti keretbe, az egyházakhoz, ahol – teológiai alapokon érthető módon – az emberi szabadságnak, önmeghatározásnak és önrendelkezésnek szinte egyetlen, monolitikus, és kirekesztéseken alapuló formája jelenik meg. A kérdés az, hogy mekkora hely marad a diszkurzív térben a szociális munka szakmai önmeghatározására, autonóm döntései meghozatalára, a társadalmi problémák általa történő értelmezésére és reflektálására, és arra, hogy a hatalomnélküliek elnyomott nézőpontjait saját szűrőjén keresztül megjelenítse és érdekeiket képviselje. Az egyre erőteljesebb és a neoliberális „racionális” eszközeivel is felszerelkezett domináns diskurzus nagyon szűk, mondhatni nem csak marginális, de parokiális²⁸ teret enged a szakmai diskurzusoknak. S ha van is valamikora tér, kérdés, hogy a szociális munka szakmai diskurzusa hogyan jelenhet meg a gyakorlatban és hogyan érvényesítheti önmagát, adhatja át megközelítéseit politikai és ideológiai rendszereken átívelő módon a következő generációknak. A szociális munka iskolák és kutatási műhelyek kitüntetett szerepet kapnak ennek a feladatnak a megvalósításában. Ez a dolgozat a szociális munka szakma autonómiájának és a mindenkori hatalomtól való elkülönült identitásának előfeltevésére épül, és azt a diskurzust kívánja erősíteni, amely a szakmát a társadalmi igazságosság, a szakmai önmeghatározás és autonómia, a különbözőség elismerésének és tiszteletben tartásának értékeire építi. Ebben a megközelítésben a feminista diskurzus erős szövetségese a kritikai nézőpontú szociális munkának. Ahogyan Benhabib (1996) megfogalmazza, a szociális munka mélyen rezonál a politikai szolidaritással a pluralizmus és az antiesszencializmus mentén, és ez bizony destabilizálhatja a hatalomgyakorlás fennálló viszonyait.

IRODALOM

- Aczél Zs. – Szikra D. (2012): A jóléti állam és a nők: a „maternalista” szociálpolitika. In: Adamik M. (szerk.): *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe*. Budapest: ELTE TáTK, 42–75.
- Addams, J. (1902): *Democracy and social ethics*. New York, NY: Macmillan.
- Agnew, E. N. (2003): Shaping a civic profession: Mary Richmond, the social gospel, and social work. In: Deichmann, W. J. – De Swarte, C. G. (eds.): *Gender and the social gospel*. Urbana: University of Illinois Press, 116–166.
- Barretti, M. A. (2015): In Search of Women of Color in the Social Work Journal Literature (1998–2007). *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 30(4): 427–446.
- Bányai E. – Benkő F. (2012): A feminizmus és a szociális munka: elmélet és gyakorlat. In: Adamik M. (szerk.): *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe*. Budapest: ELTE TáTK, 103–126.

²⁸ Korlátozott vagy szűk kilátásokkal vagy hatókörrel rendelkező.



- Bay, U. (2019): Neoliberalism as an art of governance: reflecting on techniques for securing life through direct social work practice. *European Journal of Social Work*, 22(2): 201–211.
- Benhabib, S. (1996): From identity politics to social feminism: a plea for the nineties. In: Trend, D. (ed.): *Radical Democracy: Identity, Citizenship and the State*. New York: Routledge.
- Berlin, S. – Kravetz, D. (1981): Women as Victims: A Feminist Social Work Perspective. Guest Editorial, *Social Work*, 26(6): 447–449.
- Borovoy, A. – Zhang, L. (2017): Between Biopolitical Governance and Care: Rethinking Health, Selfhood, and Social Welfare in East Asia. *Medical Anthropology*, 36(1): 1–5.
- Bryson, V. (1992): *Feminist Political Theory*. London: Macmillan.
- Cheschebec, R. (2003): Nationalism, Feminism and Social Work in Interwar Romania: The Activities of Princess Alexandrina Cantacuzino. In: Hering-Calfin, S. – Waaldijk, B. (eds.): *History of Social Work in Europe (1900–1960): Female Pioneers and their Influence on the Development of International Social Organizations*. Opladen: Leske+Budrich, 35–45.
- Costin, L. B. (1983): Edith Abbott and the Chicago Influence on Social Work Education. *Social Service Review*, 57(1): 94–111.
- Crenshaw, K. (1991): Mapping the Margins: Intersectionality. Identity Politics and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6): 1241–1299.
- Dahle, R. (2012): Social work: A history of gender and class in the profession. *Ephemera. Theory & Politics in Organization*, 12(3): 309–326.
- Dayton, C. J. – Buczkowski, R. – Muzik, M. – Goletz, J. – Hicks, L. – Walsh, T. B. – L. Bocknek, E. (2016): Expectant Fathers' Beliefs and Expectations about Fathering as They Prepare to Parent a New Infant. *Social Work Research*, 40(4): 225–236.
- Dietz, M. G. (1985): Citizenship with a Feminist Face: The Problem with Maternal Thinking. *Political Theory*, 13(1): 19–35.
- Dominelli, L. (2002): *Feminist Social Work Theory and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Doyle, O. – Weller, B. E. – Daniel, S. S. – Mayfield, A. – Goldston, D. B. (2016): Overcoming Barriers to Fathers' Participation in Clinically Relevant Research: Recommendations from the Field. *Social Work Research*, 40(4): 260–264.
- Elliot, T. (1994): Making strange what had appeared familiar. *Monist*, 77(4): 424–433.
- Epstein, W. (1992): Professionalization of social work: The American experience. *Social Science Journal*, 29(2): 153–166.
- Featherstone, B. (2001): Where to for feminist social work? *Critical Social Work*, 2(1). <http://www1.uwindsor.ca/criticalsocialwork/where-to-for-feminist-social-work>. (Utolsó letöltés: 2019. 04. 12.)
- Flax, J. (1992): The end of innocence. In: Butler, J. – Scott, J. W. (eds.): *Feminists Theorise the Political*. New York: Routledge, 445–463.
- Foucault, M. (1972): *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1978): *The History of Sexuality I. The Will to Knowledge*. New York: Pantheon Books.



- Foucault, M. (1980): *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings*. 1972–1977. Gordon, C. (ed.) New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1984): *The Foucault Reader*. Rabinow, P. (ed.). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1997): *Ethics: Subjectivity and Truth*. Rabinow, P. (ed.). New York: The New Press.
- Foucault, M. (1998): *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Debrecen: Latin Betűk.
- Gilligan, C. (1982): *In a Different Voice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gordon, L. (1994): *Pitied but not entitled: single mothers and the history of welfare, 1890–1935*. New York: Free Press.
- Graham, M. – Schiele, J. H. (2010): Equality-of-oppressions and antidiscriminatory models in social work: reflections from the USA and UK. *European Journal of Social Work*, 13(2): 231–244.
- Greubel, A. D. (2018): *Benevolent Sexism: Manifestation in American Social Systems*. Sophia, the St. Catherine University. <https://sophia.stkate.edu/dsw/29>. (Utolsó letöltés: 2019. 06. 27.)
- Gringeri, C. E. – Wahab, S. – Anderson-Nathe, B. (2010): What Makes it Feminist?: Mapping the Landscape of Feminist Social Work Research. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 25(4): 390–405.
- Haraway, D. (1988): Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspectives. *Feminist Studies*, 14(3): 575–99.
- Harding, S. (1991): *Whose Science/Whose Knowledge?* Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hartsock, N. (1983): The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism. In: Harding, S. – Hintikka, N. B. (eds.): *Discovering Reality*. Boston: D. Reidel Publishing Company, 283–310.
- Hayward-Everson, R. A. – Honegger, L. – Glazebrook, A. – Rabeno, S. – Yim, K. (2018): Predictors of Father Involvement in a Sample of Low-Income Men Enrolled in a Responsible Fatherhood Program. *Social Work Research*, 42(2): 84–94.
- Hekman, S. (1997): Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited. *Signs*, 22(2): 341–365.
- Hering S. – Waaldijk B. (2003): Towards a 'Women's History' of Social Work in Europe. In: Hering S. – Waaldijk B. (eds.): *History of Social Work in Europe (1900–1960)*. Opladen: Verlag Leske+Budrich.
- Hicks, S. (2015): Social work and gender: An argument for practical accounts. *Qualitative Social Work*, 14(4): 471–487.
- hooks, bell (1984): *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston: South End Press.
- Hugman, R. (1996): Professionalization in social work: The challenge of diversity. *International Social Work*, 39(2): 131–148.
- Ife, J. (2001): *Human Rights and Social Work: Towards Rights-Based Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jaggar, A. (1983): *Feminist Politics and Human Nature*. Oxford: Rowman and Littlefield Publisher.



- Jimenez, J. – Pasztor, E. M. – Chambers, R. M. – Fuji, C. P. (2015): *Social Policy and Social Change. Toward a Creation of Social and Economic Justice*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Joseph, B. (1980): Ain't I a Woman. In: Norman, E. – Mancuso, A. (eds.): *Women's Issues and Social Work Practice*. Itasca, IL: F. E. Peacock Publishers, 91–112.
- Kelemen J. (2006): A nyelv fogalma Saussure előtt és után. <http://real.mtak.hu/5864/1/1159058.pdf>. (Utolsó letöltés: 2019. 06. 02.)
- Kemp, S. P. – Brandwein, R. (2010): Feminisms and Social Work in the United States: An Intertwined History. *Journal of Women and Social Work*, 25(4): 341–364.
- Koven, S. – Michel, S. (1990): Womanly Duties: Maternalist Politics and the Origins Welfare State in France, Germany, Great Britain, and the United States, 1880–1920. *American Historical Review*, 95(4): 1076–1108.
- Koven, S. – Michel, S. (1993): *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*. London: Routledge.
- Kravetz, D. (1976): Sexism in Women's Profession. *Social Work*, 21(6): 421–426.
- Lay, K. – Daley, J. G. (2007): A Critique of Feminist Theory. *Advances in Social Work*, 8(1): 49–61.
- Leonard, P. (1994): Knowledge/Power and Postmodernism: Implications for the Practice of a Critical Social Work Education. *Canadian Social Work Review / Revue Canadienne de service social*, 11(1): 11–26.
- Leonard, P. (1997): *Postmodern Welfare. Reconstructing an Emancipatory Project*. London: Sage Publications.
- Leskosek, V. (2009): Teaching Gender in Social Work Teaching with Gender. European Women's Studies in International and Interdisciplinary Classrooms. ATHENA3 Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe, the University of Utrecht and the Centre for Gender Studies, Stockholm University. https://atgender.eu/wp-content/uploads/sites/207/2017/08/Teaching_Gender_in_Social_Work.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 10. 11.)
- Lundy, M. (1993): Explicitness: The Unspoken Mandate of Feminist Social Work. *Affilia*, 8(2): 184–199.
- MacKinnon, C. (1989): *Towards a Feminist Theory of the State*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- MacKinnon, C. (2000): Points against Postmodernism. *Chicago-Kent Law Review*, 75(3): 687–712.
- McHale, J. P. – Negrini, L. S. (2018): How the Assumption of a Coparenting Frame Will Transform Social Work Practice with Men and Fathers. *Social Work Research*, 42(1): 9–21.
- McMillin, S. E. (2016): Program Enhancements to Improve Father Involvement in Early Childhood Home Visitation: Program Administrator Perspectives. *Social Work Research*, 40(4): 249–259.
- Melucci, A. (1995): The process of collective identity. In: Johnston, H. – Klandermans, B. (eds.): *Social Movements and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 41–63.



- Mezey, N. – Pillard, C. T. (2012): Against the New Maternalism. *Michigan Journal of Gender and Law*, 18(2): 229–296.
- Miehls, D. – Moffatt, K. (2000): Constructing social work identity based on the reflexive self. *British Journal of Social Work*, 30(3): 339–348.
- Millet, K. (1970): *Sexual Politics*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Mink, G. (1995): *The Wages of Motherhood: Inequality in the Welfare State, 1917–1942*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Minow, M. (1990): Adjudicating differences: Conflicts among feminist lawyers. In: Hirsch, M. – Fox Keller, M. (eds.): *Conflicts in Feminism*. New York: Routledge, 149–163.
- Morell, C. (1987): Cause is function: Toward a feminist model of integration for social work. *Social Service Review*, 61(1): 144–155.
- Nes, J. A. – Iadicola, P. (1989): Toward a definition of feminist social work. *Social Work*, 34(1): 12–21.
- Nichols-Casebolt, A. – Krysik, J. – Hamilton, B. (1994): Coverage of women's issues in social work journals: Are we building an adequate knowledge base? *Journal of Social Work Education*, 30: 348–363.
- Nicholson, V. (2015): *Perfect Wives in Ideal Homes: The Story of Women in the 1950s*. London: Viking.
- Norman, E. – Mancuso, A. (eds.) (1980): *Women's Issues and Social Work Practice*. Itasca, IL: F. E. Peacock Publishers.
- Perlmann, J. – Shirley, D. (1990): When Did New England Women Acquire Literacy? *The William and Mary Quarterly*, 48(1): 50–67.
- Perlmutter, F. D. (1994): A feminist health organization. In: Perlmutter, F. (ed.) *Women and social change*. Washington, DC: NASW Press, 158–175.
- Rossiter, A. (2000): The postmodern feminist condition. New conditions for social work. In: Fawcett, B. – Featherstone, B. – Fook, J. – Rossiter, A. (eds.): *Practice and Research in Social Work Postmodern feminist perspectives*. London and New York: Routledge, 24–38.
- Ruddick, S. (1989): *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Boston: Beacon Press.
- Sarvasy, W. (1997): Social citizenship from a feminist perspective. *Hypatia*, 12(4): 54–73.
- Saulnier, F. C. (1996): *Feminist Theories and Social Work*. Bredford: Haworth Press.
- Seigfried, C. H. (2009): The courage of one's convictions or the conviction of one's courage? Jane Addams's principled compromises. In: Fischer, M. – Nackenoff, C. – Chmielewski, W. (eds.): *Jane Addams and the practice of democracy*. Urbana, IL: University of Illinois Press, 40–64.
- Shulman, A. K. (1980): Sex and Power: Sexual Bases of Radical Feminism. *Signs*, 5(4): 590–604.
- Simon, B. (1994): *The empowerment tradition in American social work*. New York: Columbia University Press.
- Simon, B. (2001): Building on the romance of women's innate strengths: Social feminism and its influence at the Henry Street Settlement, 1893–1993. In: Peterson, K. J. – Liberman, A. A. (eds.): *Building on women's strengths*. New York, NY: Haworth Press, 23–39.



- Solomon, B. B. (1976): *Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*. New York: Columbia University Press.
- Staub-Bernasconi, S. (2015): Political Democracy is Necessary, but Not Sufficient. The contribution of Jane Addams' Theory of „Integral Democracy“ for the Analysis and Change of Power-Relations – in and for Social Work. In: Franger, G. (ed.): *Peace-Building and Social Work*. Oldenburg: Paulo Freire Verlag, 8–35.
- Stanley, L. – Wise, S. (2000): But the empress has no clothes! Some awkward questions about the 'missing revolution' in feminist theory. *Feminist Theory*, 1(3): 261–288.
- Swigonski, M. E. (1993): Feminist Standpoint Theory and the Questions of Social Work Research. *Affilia*, 8(2): 171–183.
- Szikra D. (2010): Családtámogatások Európában történeti perspektívában. In: Simonyi Á. (szerk.): *Családpolitikák változóiban*. Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 9–19.
- Temesváry Zs. (2018): *A szociális munka és a szociálpedagógia modern elméletei*. Budapest: L'Harmattan–SZOSZAK.
- Tong, R. (1989): *Feminist Thought. A Comprehensive Introduction*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Trolander, J. A. (1997): Fighting Racism and Sexism: The Council on Social Work Education. *Social Service Review*, 71(1): 110–134.
- Valentich, M. (1986): Feminism and social work practice. In: Turner, F. J. (ed.): *Social Work Treatment*. New York: Free Press, 564–589.
- Waalwijk, B. (2011): Social Work Between Oppression and Emancipation. Histories of Discomfort and Inspiration in Europe. *Social Work and Society. International Online Journal* 9(2). <https://www.socwork.net/sws/article/view/272/465>. (Utolsó letöltés: 2019. 03. 09.)
- Walkowitz, D. J. (1990): The Making of a Feminine Professional Identity: Social Workers in the 1920s. *The American Historical Review*, 95(4): 1051–1075.
- Walsh, T. B. – Tolman, R. M. – Singh, V. – Davis, M. M. – Davis, R. N. (2017): Expectant Fathers' Presence at Prenatal Ultrasounds: An Opportunity for Engagement. *Social Work Research*, 41(3): 181–185.
- Webb, S. A. (2019): Esposito, biopolitics and social work. *Routledge Handbook of Critical Pedagogies for Social Work*. https://www.academia.edu/37151126/Esposito_biopolitics_and_social_work (Utolsó letöltés: 2019. 08. 19.)
- Whalen, M. (1996): *Counseling to end violence against women: A subversive model*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- White, V. (1995): Commonality and Diversity in Feminist Social Work. *British Journal of Social Work*, 25: 143–156.
- White, V. (2006): *The state of feminist social work*. London: Routledge.